

Inštitút pre výskum
práce a rodiny

BULLETIN

SEPTEMBER 2021

VOL. 2 ISSUE 9

JERONÝM KLIMEŠ

RODINA A JEJ EVOLUČNÁ MINULOSŤ

Rodina a jej evolučná minulosť

Jeroným Klimeš

*PhDr. Mgr. Jeroným Klimeš, Ph.D. (*1967) je rodinný psychológ, ktorý sa venuje primárne partnerskému poradenstvu.*

Rodina a jej evolučná minulosť

Rodina, rovnako ako partnerská láska a možno aj náboženstvo, z evolučného pohľadu vznikli na to, aby sa zvýšila pravdepodobnosť prežitia detí. Znie to tým banálnejšie, čím menej rozumieme evolúcii. Poďme si k tomu niečo povedať.

V podstate každý novorodenec je v porovnaní s mláďatami iných druhov nedonosencom. Napríklad dieťa začína chodiť, keď má jeden rok. Keby deti mali po narodení chodiť, muselo by tehotenstvo trvať dva roky. Dôsledkom toho je, že „tehotenstvo“ u ľudí síce trvá tiež dva roky, ale ten druhý rok matka je pre dieťa inkubátorom, viac menej celý rok ho nosí na rukách. S dieťaťom na rukách sa ale zle loví zver, zle sa obstaráva potrava, o obrane či úteku ani nehovoriac. Čo s tým?

Tým sa dostávame k našej téme – k rodine a partnerskej láske. Prežili batol'atá tých žien, s ktorými samci zostali aj po ruji. Znie to strašne, ale je to tak. To, čo mužov drží pri ženách, je láska. Taká neviditeľná páska, ktorá každé popoludnie ťahá ľudí k sebe. Preto sa nám popoludní začína cnieť a máme chuť sa vrátiť domov. Prežili deti tých rodičov, ktorí mali túto potrebu sa k sebe popoludní vracieť.

Táto láska sa zrejme odvodzuje z niekoľkých zdrojov. Jedným je rozmnožovací pud, ktorý je veľmi starý. Mladším zdrojom, ktorý priťahuje muža k jeho žene, je pretvorená väzba matka – dieťa. Tá súvisí s dojčením. Dojčenie si vyžaduje od živočíchov pomerne veľkú inteligenciu. Dieťa musí byť priťahované k matke, matka musí túto blízkosť zniesť a nezožrať ho, ale hlavne si musí svoje dieťa poznať a zapamätať si ho, čo u hlúpejších druhov býva problém.

Dôsledky tejto väzby matka – dieťa dodnes vidíme na mužskej pohlavnej voľbe. Rovnako ako páv musí nosiť veľkánsky chvost, pretože sa páči samičkám, tak ženy musia mať prsia, pretože sa páčia mužom. To nám dáva i odpoveď na to, z ktorých mužov sa vybrali tí, ktorých génmi sa dnes honosíme. Boli to tí, ktorí boli predčasne odstavení od prs. Celý život im prsia chýbali, a preto si vybrali tie ženy, ktorým prsia po dojčení nespľaskli ako u iných druhov. I ženy materský charakter tejto väzby stále pociťujú, keď sa sťažujú, že muž je akoby ich tretie

dieťa. Často tiež vidíme akúsi kvázisúrodeneckú rivalitu medzi otcom a ostatnými deťmi o čas ženy.

Lenže žene na úspešnú výchovu (detí) nestačí jeden celý muž. Nestačí, že zarábam na prednáške, moje žena ešte potrebuje, aby som odviezol jedno dieťa do škôlky a druhé k doktorovi. Potrebovala by tak jeden a pol chlapa, ako hovorievam, presne $\pi/2$ (1,57) chlapa. Lenže kde ho vziať, keď sused nie je pre mňa, ani susedku, prijateľným riešením? Tu prichádza na scénu to, čomu biológovia hovoria „inkluzívna fitness“, ktorá má podobu staršej sestry a starých rodičov. Staršie sestry sa starajú o súrodencov a predlžuje sa im juvenilné obdobie, keď sami nemajú deti, puberta sa posúva zo 6 na 12 rokov. Starí rodičia sa starajú o vnúčatá, ženy prestávajú byť po 45. roku plodné a zvyšuje sa im vek až na neuveriteľných 90 rokov. Vzniká rodina a širšia pospolitosť, v ktorej prežívajú deti s tými génmi, ktoré túto pospolitosť vytvárajú.

Keby tieto previazanosti neboli, neexistovala by ani partnerská láska či rodina a básnici by ospevovali samotárstvo jazvecov, ale nikto by ich ódy nečítal, pretože by sme boli solitéri ako napr. mačky. Skrátka biologický základ je grunt a chovanie s prežívaním je špunt, aj keď sa vzájomne ovplyvňujú. Jednou takou spätnou väzbou je náboženstvo a morálka. Oboje stojí na výdobytku evolúcie, totiž na rozvinutej mozgovej kôre. Morálka sú heuristické návody na život, ktoré dáva staršia generácia tej mladšej spravidla tak, že navečer si pri ohni rozprávali rodinné príbehy. Z týchto príkladov sa abstrahujú poučky napríklad Desatora, za ktorými je ale vždy nejaký nevy povedaný príbeh – napr. nepokradneš. Také príbehy potom kompenzujú životné ilúzie – to sú situácie, ktoré ľudia systematicky inakšie hodnotia pri pohľade dopredu a pri pohľade späť potom, čo ich prežili. Medzi také životné ilúzie patrí podceňovanie rozvodu pred tým, než si ním prejdem.

Preto na akúkoľvek morálku sa môžeme pozeráť ako na súbor viac-menej funkčných návodov na bežné životné situácie, kde ľudia chronicky robia chyby: nezabiješ, nescudzoložíš, nepokradneš, nebudeš luhať a vydávať krivé svedectvo, až po cti svojho otca i matku, aby si dlho žil a dobre sa ti viedlo na zemi. Tu vidíme, ako tieto návody umožňujú deťom ľahší vstup do dospelosti. Samozrejme, kto sa snaží prostredníctvom nielen citov, ale aj rozumu a vôle udržať dobré vzťahy s rodičmi a so starými rodičmi, ten má ľahší vstup do

dospelosti, ale aj lepšie znáša vlastné starnutie, vrátane väčšej podpory pri pomoci s vlastnými deťmi či štartovacieho bývania.

Od nepamäti existujú dve konkurujúce si morálky; jedna je individualistická – „neviaž sa, odviaž sa“ – druhá naopak uvažuje štýlom „sme na jednej lodi,“ či „jeden za všetkých, všetci za jedného“. Pre rodinu je samozrejme zásadná tá druhá, ale i v rámci rodiny sú konkurujúce si vzťahy, pretože je evolučným zákonom, že keď sú dva organizmy v interakcii, tak zákonite medzi nimi vzniká ako kooperácia, tak aj konkurencia. Teda i medzi členmi rodiny vzniká zákonite súperenie i spolupráca. Zmienili sme sa o pseudosúrodeneckej rivalite medzi otcom a deťmi, ale existujú i iné, nevyhnutné, napríklad „atomizmus teritória“. Teritórium živočicha musí mať nejakú minimálnu, nedeliteľnú veľkosť, aby uživilo jeho mláďatá. Preto napríklad sediaci vždy stáli pred dilemou, ako zaopatriť svoje deti, pretože ak by svoje pole rozdeľovali rovnakým dielom, potom by vznikli políčka, ktoré by už novú rodinu neuživili. Takže museli byť nespravodliví. Nemohli všetci synovia robiť rovnaké remeslo, pretože by si na tej dedine príliš konkurovali. Najstarší dostal grunt a druhý išiel chudobný do sveta.

Samozrejme toto sa týka skôr už dospelých detí, ktoré by mali rodinné hniezdo po adolescencii opustiť. Napríklad môj pradado prišiel k mojej babičke, keď mala 13 rokov, a povedal jej: „Anežka, nemáme pre teba chleba, musíš ísť preč z domu.“ Babička išla k mlynárovi vyučiť sa a už sa nikdy domov nevrátila. Vek 13 rokov bola jej dospelosť. To vždy bola evolučná norma, deti odchádzali z rodín v tomto veku. Vychovávať deti do 20 rokov je výtobytok stredoeurópskej kultúry, ktorá je veľmi prorodinná, a preto je i trňom v oku Európskej únie, ktorá naopak odporúča voči deťom veľmi macošské postoje. Vo funkčných rodinách je možné deti vychovávať a trochu riadiť až do konca školy, ale v nefunkčných, napr. po bojovných rozvodoch, je treba počítať s tým, že výchova končí s pubertou, t. j. okolo 14 rokov. Od tohto veku sú deti neriaditeľné a rodina sa mení na „mamahotel“. Ale pozor, „mamahotely“ v nejakej miere boli vždy. Spomeňme si na rozprávku o Hlúpom Janovi, ako ležal na peci a nič nerobil.

Jeden môj kolega hovoril na konferencii, že z jeho pozorovania tretina dospelých synov má nulový kontakt so svojím biologickým otcom; s matkou je to lepšie; so súrodencami naopak ešte horšie. Miera odcudzenia medzi blízkymi členmi rodiny je teda úplne bežným javom a rodičia na to musia pamätať, keď

sa rozhodujú mať jedno, či maximálne dve deti, že s nimi takto v dospelosti stratia kontakt. Taktiež celkom dopredu sú odsúdené k neúspechu pokusy súdov nadväzovať vzťahy medzi odcudzenými rodičmi a deťmi od veku 15 rokov a vyššie. Aj keď sa to občas podarí, musíme počítať s veľkou mierou neúspechu. To opäť nie je evolučne žiadna výnimka – stačí si prejsť známu históriu, ako boli rozhádané kráľovské rodiny, Jakub s Ezauom atď.

Z týchto a iných skutočností sa odvodzujú najrôznejšie ideálne konštanty a odporúčania. Napríklad evolučnou normou v antike i v stredoveku (nepočítame anomálne 19. storočie) boli 3 – 4 deti na plodiaci pár. Medzi deťmi by mali byť štvorročné rozstupy. Muž by mal byť o 5 rokov starší než žena. Partnerské vzťahy sú svojim trvaním nastavené na vek, kedy deti dospievajú do školského veku, t. j. do 6 rokov; ak do tej doby deti neprídu, vzťahy sa „prechodia“ a samovoľne sa rozpadajú. Bohužiaľ „prechodenie“ sa týka aj vzťahov v neskorjej dospelosti. Náhradní i biologickí rodičia strácajú záujem o deti v ústavoch od 6. roku. Šesť rokov bol aj vek, kedy v evolučnej histórii nastala puberta, ktorá sa postupne presunula až na dnešných 12 – 14 rokov. Porušovanie týchto konštánt neznamena nutne tragédiu, ale je to záťažový faktor, ktorý viac či menej zvyšuje pravdepodobnosť rodinných a vzťahových karambolov.

Ak sú rodina a partnerský vzťah evolučnými strojmi na reprodukciu, neprekvapí nás zistenie, že majú merateľný dopad na ľudskú pohodu i zdravie. Ľudia v manželstve, hlavne muži, majú lepší zdravotný stav, lepšie prognózy pri liečbe rakoviny, lepšiu psychickú pohodu a podobne. Rovnako je merateľný vplyv ideológií a morálky, či všeobecne povedané memov na stabilitu vzťahov. Napríklad veriaci majú počas rozpadu plodných vzťahov o desať rokov dlhší než neveriaci, a majú aj viac detí. Rovnako tiež vieme, že každé dieťa zvyšuje trvanlivosť vzťahu o približne desať rokov. Taktiež môžeme naopak povedať, čo stabilitu vzťahov zhoršuje. Prechodené, nereprodukčné vzťahy majú počas rozpadu 4 roky. Vzťahy na diaľku či milenecké vzťahy zriedkakedy prežijú 2 roky. Rovnako tak nedobрым znamením je vytratenie sa manželského sexu či jeho nízka frekvencia. Problematické je i spanie v oddelených miestnostiach. Proste rakúsko-uhorský zákonník to výstižne zhrnul: manželia by sa ideálne mali podieľať o stôl i lôžko, a to doslova i metaforicky.

Od začiatku blahobytu – to znamená, keď po vojne prestal byť hlad, a hlavne po Nežnej revolúcii – sa postupne zlepšuje všetko, čo sa týka technológií, ale bohužiaľ upadá všetko, čo sa týka medziľudských vzťahov. Upadá školstvo, sociálna práca, starostlivosť o chorých a umierajúcich, stúpajú počty rozvodov, klesá počet detí, narastá brutalita porozvodových sporov, kolabuje politika, tradičné politické strany nefungujú, kolabujú a zanikajú cirkvi. Je zvykom hovoriť o kríze rodiny, ale obávam sa, že je to oveľa viac než rodina. Blahobyť má totiž za následok, že jeden druhého nepotrebujeme, nemusíme spolupracovať, nemusíme byť spolu – babylonský efekt. Slobodná matka dnes neumiera na mráz a hlad, takže stúpla benevolencia voči rozvodom. Bohužiaľ rozvod spôsobuje i psychickú neplodnosť rozvedených, takže nie sú schopní založiť si ďalšiu rodinu. A tak stále väčšie percento populácie má predovšetkým v starobe nenaplnenú potrebu rodičovstva a starého rodičovstva.

V praxi to znamená, že veľmi veľa mojich rovesníkov v starobe zistí, že na svete nie je nikto, koho by zaujímali. Práve túto starostlivosť o týchto inakšie „zbytočných“ starých preberala rodina. Avšak nezdá sa, že by si moja generácia päťdesiatnikov akokoľvek pripravovala podmienky pre svoju vlastnú dôstojnú starobu a umieranie, ktoré ich čakajú o 20 – 30 rokov. Všetci vieme, v akom stave sú hospice a liečebne dlhodobo chorých. Zo strachu pred týmto výhľadom ľudia radšej rozvíjajú fantázie úľavy o samovražde či eutanázii. Napriek tomu si stále myslím, že je lepšie viesť mladých k väčšej úcte voči rodine a partnerským vzťahom, teda dávať im transgeneračnú spätnú väzbu, teda správnu, vyváženú morálku, aby si užili nielen bujarú mladosť, ale mali i spokojnú starobu. Filozofia „sme na jednej lodi“ je najvyváženejším návodom na príjemný život od narodenia až po smrť.

Ďalšie informácie o IVPR získate na webových stránkach
www.ivpr.gov.sk

Vydáva Inštitút pre výskum práce a rodiny,
Špitálska 25, 27, 812 41 Bratislava
ivpr@ivpr.gov.sk, www.ivpr.gov.sk
NEPREDAJNÉ